

УДК 631.145

О. Ю. Ємельянов,

д. е. н., професор, професор кафедри економіки підприємства та інвестицій,

Національний університет "Львівська політехніка"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1743-1646>

О. А. Мишишин,

доктор філософії в галузі економіки, доцент кафедри економіки підприємства

та інвестицій, Національний університет "Львівська політехніка"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7677-4625>

Т. О. Петрушка,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки підприємства та інвестицій,

Національний університет "Львівська політехніка"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2005-5573>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.24.3

ГРУПУВАННЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ ЧИННИКІВ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ПРОЦЕСИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВИХ КЛАСТЕРІВ

O. Yemelyanov,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department
of Business Economics and Investment, Lviv Polytechnic National University

O. Myshchysyn,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department
of Business Economics and Investment, Lviv Polytechnic National University

T. Petrushka,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department
of Business Economics and Investment, Lviv Polytechnic National University

GROUPING AND EVALUATION OF FACTORS THAT INFLUENCE THE PROCESSES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF AGRO-INDUSTRIAL CLUSTERS

Мета цього дослідження полягала у групуванні та оцінюванні чинників, які впливають на процеси формування та розвитку агропромислових кластерів. Виділено чотири групи таких чинників, а саме: наявність потреби зацікавлених осіб в отриманні величини певного ефекту від формування та розвитку агропромислових кластерів; наявність засобів, за допомогою яких формування та розвиток кластерів можуть забезпечити отримання певних ефектів; організаційне та інфраструктурне забезпечення процесів формування та розвитку кластерів; методологічне та нормативно-правове забезпечення зазначених процесів. Виділено достатньо повний перелік чинників, які впливають на процеси формування та розвитку агропромислових кластерів, у межах кожної з перелічених груп цих чинників. Запропоновано та апробовано методичний підхід до оцінювання зазначених чинників. Результати виконаного емпіричного аналізу показали, зокрема, що засоби, за допомогою яких формування та розвиток агропромислових кластерів можуть забезпечити отримання економічного та інших ефектів, є у наявності. Водночас, існуючі на теперішній час організаційне, інфраструктурне, методологічне та нормативно-правове забезпечення процесів формування та розвитку кластерів є незадовільними.

The needs to reduce the risk of economic activity and to increase the level of its economic efficiency determine the desire of many business entities to create and develop cluster structures. The formation and further development of clusters makes it possible to streamline relations between subjects of economic activity, reduce the costs of its implementation, and make the conditions and future results of such an operation more predictable. The listed tasks are also relevant for the enterprises of the agro-industrial complex of Ukraine. In particular, this concerns both producers of agricultural products and enterprises that carry out their processing, perform material and technical maintenance of agricultural production and conduct commercial activities. At the same time, various obstacles appear on the way to the creation of new and further development of existing agro-industrial clusters, a significant number of which are of an organizational and administrative nature. The development of mechanisms to overcome these obstacles, among other things, requires the grouping and evaluation of factors that affect the processes of formation and development of agro-industrial clusters. The purpose of this study is to group and evaluate factors that influence the processes of formation and development of agro-industrial clusters. Four groups of such factors are identified, namely: the presence of the need of interested persons to obtain the value of a certain effect; the availability of means by which the formation and development of clusters can ensure obtaining certain effects; organizational and infrastructural support of cluster formation and development processes; methodological and regulatory support for the processes of formation and development of clusters. A sufficiently complete list of factors influencing the formation and development of agro-industrial clusters within each of the listed groups of these factors has been identified. A methodical approach to the evaluation of these factors is proposed and tested. The results of the performed empirical analysis showed, in particular, that the means by which the formation and development of agro-industrial clusters can provide economic and other effects are available. At the same time, the currently existing organizational, infrastructural, methodological and regulatory support for the processes of formation and development of clusters are unsatisfactory.

Ключові слова: агропромисловий кластер, підприємство, учасник кластеру, агропромисловий комплекс, організаційне забезпечення, інфраструктурне забезпечення.

Key words: agro-industrial cluster, enterprise, cluster member, agro-industrial complex, organizational support, infrastructural support.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Необхідність зниження ризику господарської діяльності та потреба в підвищенні рівня її економічної ефективності зумовлюють прагнення багатьох суб'єктів підприємництва створювати та розвивати кластерні структури. Формування та подальший розвиток кластерів дає змогу впорядкувати взаємовідносини між суб'єктами господарської діяльності, скоротити витрати на її провадження, а також зробити умови та майбутні результати такого провадження більш передбачуваними. Перелічені завдання є актуальними і для підприємств агропромислового комплексу України. Зокрема, це стосується як виробників сільськогосподарської продукції, так і підприємств, які здійснюють її переробку, виконують матеріально-технічне обслуговування аграрного виробництва та провадять комерційну діяльність. Водночас, на шляху до створення нових та подальшого розвитку існуючих агропромислових кластерів постають різноманітні перешкоди, значна кількість яких має організаційно-управлінський характер. Розроблення механізмів подо-

лання цих перешкод потребує, серед іншого, групування та оцінювання чинників, які впливають на процеси формування та розвитку агропромислових кластерів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вивчення закономірностей утворення та розвитку кластерних структур знаходиться у центрі уваги багатьох дослідників. Зокрема, значних успіхів при проведенні зазначених досліджень досягли М. П. Войнаренко [1], Н. Ф. Добрева [2], В. В. Осокольський [3] та ін., а стосовно агропродовольчих та агропромислових кластерів плідні результати отримано такими вченими, як Л. О. Богінська [4], Н. С. Венгерська [5], С. М. Гужвенко [8], Л. А. Кірова [6], Ю. А. Кормишкін [7], О. М. Маслак [8], Д. В. Мельникова [5], К. І. Полівода [7], В. А. Самофатова [9, 10], О. С. Тудой [7] та ін. Серед іншого, дослідниками було визначено роль, яку відіграють агропромислові кластери у підвищенні ефективності сільськогосподарського виробництва та у забезпеченні сталого розвитку агропромислових підприємств, побудовано моделі агропромислових кластерів, розроблено дієві організаційні механізми їхнього фор-

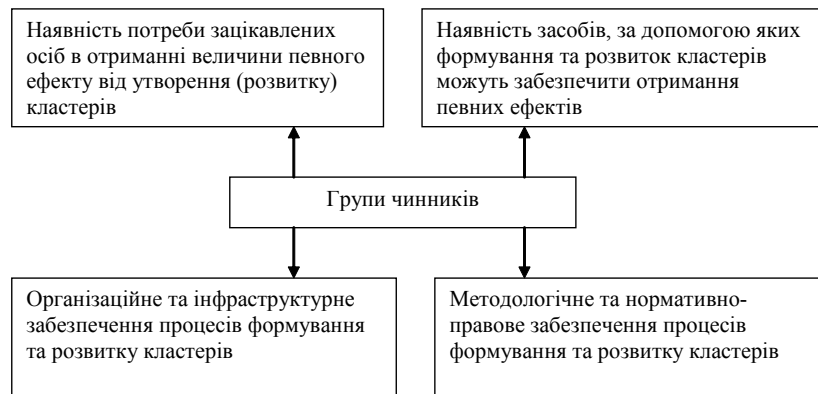

Рис. 1. Групи чинників, які впливають на процеси формування та розвитку агропромислових кластерів

Джерело: розроблено авторами.

мування, проаналізовано можливі соціально-економічні наслідки утворення таких кластерів тощо. Проте, питання групування та оцінювання чинників, які впливають на процеси формування та розвитку агропромислових кластерів, не є остаточно вирішеними та потребують подальшого дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є групування та оцінювання чинників, які впливають на процеси формування та розвитку агропромислових кластерів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Формування та розвиток агропромислових кластерів повинен бути спрямований, насамперед, на зростання виробничо-збутових можливостей його учасників [11] та підвищення їхньої конкурентоспроможності [12]. При цьому можливо назвати чотири головні види ефекту від формування нових та розвитку діючих агропромислових кластерів, а саме — економічний, соціальний, бюджетний та екологічний. Відповідно, можливо виділити першу групу чинників, які впливають на процеси формування та розвитку агропромислових кластерних структур, а саме — наявну потребу зацікавлених осіб в отриманні певного ефекту (рис. 1). При цьому, очевидно, що зазначена потреба існує завжди, а питання полягає лише у тому, наскільки вона на даний час є гострою.

Важливо відмітити, що існує ієрархія чинників, які обумовлюють потребу зацікавлених осіб в отриманні певного ефекту від створення нового або розвитку існуючого агропромислового кластеру. Зокрема, стосовно отримання підприємствами економічного ефекту, то потреба у цьому може бути поділена на два складника — потребу у зростанні величини

фінансових результатів діяльності суб'єктів господарювання та потребу в зниженні рівня ризикованості цієї діяльності. Своєю чергою, потреба у збільшенні величини фінансових результатів діяльності може бути представлена як така, що складається з трьох складників — потреби у зростанні фізичних обсягів виробництва та збуту продукції та (або) зміни її асортименту, потреби у зниженні собівартості продукції та потреби у збільшенні цін на неї. При цьому доволі часто потреби, які знаходяться на одному рівні їх ієрархії, не можуть бути повністю задоволені одночасно. Зокрема, можлива ситуація, за якої зростання величини фінансових результатів господарської діяльності підприємств у разі реалізації певних заходів, спрямованих на таке зростання, супроводжується не зниженням, а підвищенням рівня економічного ризику функціонування цих підприємств.

Друга група чинників, які впливають на процеси формування та розвитку агропромислових кластерних структур, являє собою сукупність засобів, за допомогою яких ці процеси можуть забезпечити отримання зацікавленими особами відповідних видів ефектів. Зокрема, такими засобами можуть виступати:

- формування нового агропромислового кластеру;
- збільшення кількості учасників існуючого агропромислового кластеру;
- збільшення кількості зв'язків між учасниками існуючого агропромислового кластеру;
- покращення координації діяльності учасників існуючого агропромислового кластеру;
- покращення якості зв'язків між учасниками існуючого агропромислового кластеру, зокрема, завдяки більш обґрунтованому процесу укладання угод між ними.

Таким чином, наявність чинників другої групи свідчить про те, що формування та розвиток агропромислових кластерних структур можуть принаймні частково задовольнити потребу зацікавлених осіб в отриманні певних видів ефектів. Водночас, рівень цього задоволення у кожному конкретному випадку буде різним і залежати, серед іншого, від того, наскільки гострою є потреба в отриманні певних ефектів.

Той факт, що утворення нового або розвиток діючого агропромислового кластеру можуть задовольнити потребу зацікавлених осіб в отриманні ними ефектів, ще не означає фактичної реалізації програми такого утворення або розвитку. Цілком можливою є ситуація, за якої формування або розвиток агропромислового кластеру може надати суттєвий економічний та (або) інший ефект, однак на практиці такого формування або розвитку не відбувається. Така ситуація може бути обумовлена недостатнім рівнем ще двох груп чинників, які впливають на процеси формування та розвитку агропромислових кластерних структур, а саме: наявності організаційного та інфраструктурного забезпечення та наявності належного методологічного та нормативно-правового забезпечення цих процесів.

Стосовно наявності організаційного та інфраструктурного забезпечення процесів формування та розвитку агропромислових кластерних структур, то ця група чинників включає такі:

- наявність органів та окремих осіб, які регулюють та координують процеси формування та розвитку агропромислових кластерів. Необхідно відзначити, що ці органи та особи можуть як входити до складу відповідних кластерів, так і знаходитися поза ними;

- наявність належного рівня компетентності органів та окремих осіб, які регулюють та координують процеси формування та розвитку агропромислових кластерів, стосовно правильного та ефективного організування цих процесів;

- наявність організаційної структури управління процесами формування та розвитку агропромислових кластерів (зокрема, належним чином побудованих взаємозв'язків між органами та посадовими особами, які здійснюють таке управління);

- наявність здатності існуючих та потенційних учасників агропромислових кластерів до самостійного налагодження взаємозв'язків між собою;

- наявність у існуючих та потенційних учасників агропромислових кластерів належного рівня компетентності у сфері формування та розвитку цих кластерів;

- наявність належної інфраструктури, необхідної для забезпечення формування та розвитку агропромислових кластерів;

- наявність належного рівня компетентності осіб, які надають послуги із інфраструктурного забезпечення процесів формування та розвитку агропромислових кластерів, стосовно правильності та ефективності такого забезпечення.

Варто відзначити, що не усі перелічені чинники третьої групи можуть бути однаково важливими у різних ситуаціях, у яких можуть опинитися існуючі та потенційні учасники агропромислових кластерів. Зокрема, не завжди створення та розвиток агропромислових кластерних утворень потребує наявності відповідної організаційної структури управління цими процесами. Можливою є ситуація, за якої створення агропромислових кластерів відбувається виключно завдяки укладанню договорів між їх майбутніми учасниками без залучення координаційних органів. За таких умов важливого значення набуває чинник здатності існуючих та потенційних учасників агропромислових кластерів до самостійного налагодження взаємозв'язків між собою.

Зрештою, щодо четвертої групи чинників, які впливають на процеси формування та розвитку агропромислових кластерних структур, а саме — наявності належного методологічного та нормативно-правового забезпечення цих процесів, то до зазначених чинників потрібно, насамперед, такі:

- наявність та рівень методологічного забезпечення органів та окремих осіб, які регулюють та координують процеси формування та розвитку агропромислових кластерів;

- наявність та рівень методологічного забезпечення потенційних учасників агропромислових кластерів стосовно їх формування та розвитку;

- наявність та рівень методологічного забезпечення суб'єктів інфраструктури агропромислових кластерів стосовно їх формування та розвитку;

- наявність та рівень нормативно-правового забезпечення органів та окремих осіб, які регулюють та координують процеси формування та розвитку агропромислових кластерів;

— наявність та рівень нормативно-правового забезпечення потенційних учасників агропромислових кластерів стосовно їх формування та розвитку;

— наявність та рівень нормативно-правового забезпечення суб'єктів інфраструктури агропромислових кластерів стосовно їх формування та розвитку.

Необхідно відмітити існування певного зв'язку між переліченими вище чинниками третьої та четвертої груп. Дійсно, від наявності та рівня методологічного та нормативно-правового забезпечення процесів формування та розвитку агропромислових кластерів безпосередньо залежить здатність відповідних органів, посадових осіб та учасників цих кластерів до ефективного організування процесів їх утворення, функціонування та подальшого розвитку. При цьому методологічне забезпечення процесів формування та розвитку агропромислових кластерів повинно бути поставленим на наукову основу, тобто виробниками цього забезпечення повинні виступати науковці, що є компетентними у відповідних питаннях.

Необхідно відмітити той факт, що, окрім перелічених вище чотирьох груп факторів, які справляють вплив на формування та розвиток агропромислових кластерних систем, існує також і п'ята група таких факторів, а саме — економіко-географічні чинники. Специфікою цієї п'ятої групи чинників впливу на процеси утворення й розвитку агропромислових кластерів є те, що, на відміну від перших чотирьох груп таких чинників, вплив економіко-географічних факторів є не прямим, а опосередкованим. Інакше кажучи, економіко-географічні фактори справляють вплив на формування та розвиток агропромислових кластерних утворень не напряду, а через наявність засобів, за допомогою яких формування та розвиток агропромислових кластерів можуть забезпечити отримання певних ефектів. При цьому до головних підгруп групи економіко-географічних факторів слід віднести такі: наявність потенціалу нарощування ділової активності та (або) підвищення прибутковості діяльності підприємств, установ та організацій, що знаходяться у відповідних регіонах, на засадах створення та (або) розвитку агропромислових кластерів; наявність логістичної інфраструктури, що дає змогу здійсню-

Таблиця 1. Усереднені за опитуваними експертами результати аналізування чинників, які впливають на процеси формування та розвитку агропромислових кластерів

Назви груп чинників	Назви чинників	Усереднені результати опитування у балах
Наявність потреби зацікавлених осіб в отриманні величини певного ефекту	Потреба в отриманні економічного ефекту	6,4
	Потреба в отриманні соціального ефекту	8,3
	Потреба в отриманні бюджетного ефекту	7,6
	Потреба в отриманні екологічного ефекту	6,2
Наявність засобів, за допомогою яких формування та розвиток агропромислових кластерів можуть забезпечити отримання певних ефектів	Можливість формування нового кластеру	7,5
	Можливість збільшення кількості учасників існуючих кластерів	7,8
	Можливість збільшення кількості зв'язків між учасниками кластерів	7,8
	Можливість покращення координації діяльності учасників кластерів	7,6
	Можливість покращення якості зв'язків між учасниками кластерів	7,9
Організаційне та інфраструктурне забезпечення процесів формування та розвитку агропромислових кластерів	Наявність органів та осіб, які регулюють та координують процеси формування та розвитку агропромислових кластерів	4,5
	Наявність належного рівня компетентності органів та осіб, які регулюють та координують процеси формування та розвитку агропромислових кластерів	3,9
	Наявність організаційної структури управління процесами формування та розвитку агропромислових кластерів	3,2
	Наявність здатності потенційних учасників кластерів до самостійного налагодження зв'язків	4,3
	Наявність у потенційних учасників кластерів належного рівня компетентності	2,8
	Наявність належної інфраструктури	3,7
	Наявність належної компетентності осіб, які надають послуги із інфраструктурного забезпечення	3,5
	Наявність та рівень методологічного забезпечення потенційних учасників кластерів стосовно їх формування та розвитку	3,3
Методологічне та нормативно-правове забезпечення процесів формування та розвитку агропромислових кластерів	Наявність та рівень методологічного забезпечення суб'єктів інфраструктури кластерів стосовно їх формування та розвитку	3,3
	Наявність та рівень методологічного забезпечення органів та окремих осіб, які регулюють та координують процеси формування та розвитку кластерів	3,0
	Наявність та рівень нормативно-правового забезпечення процесів формування та розвитку агропромислових кластерів	3,7

Джерело: розраховано авторами.

вати матеріальні, фінансові та інформаційні потоки між учасниками агропромислових кластерів, зокрема, наявність усіх необхідних транспортних комунікацій; наявність зручного розташування потенційних учасників агропромислового кластеру тощо.

Виділення чинників, які безпосередньо впливають на процеси формування та розвитку агропромислових кластерів, є попереднім етапом процесу оцінювання таких чинників. Зазначене оцінювання можливо виконати на засадах оброблення результатів експертного опитування. При цьому стосовно першої групи чинників, які безпосередньо впливають на процеси формування та розвитку агропромислових кластерів, тобто наявності потреби зацікавлених осіб в отриманні певного ефекту, то

експертами повинні виступати відповідні підприємства, фінансові установи, місцеві органи влади тощо. Стосовно інших трьох груп чинників, то експертами, що оцінюватимуть їх рівень, повинні виступати фахівці у сфері утворення та розвитку відповідних кластерних структур. З метою оцінювання чинників формування та розвитку агропромислових кластерів у західному регіоні України нами було сформовано такі дві групи експертів, кожна з яких містила тридцять осіб. При цьому результати оцінювання подавалися у десятибальній шкалі, де більш високі бали характеризували більш високий рівень відповідного чинника. Після перевірки узгодженості думок експертів було виконано усереднення отриманих результатів опитування (табл. 1).

Отже, як випливає з даних, представлених у табл. 1, рівень потреби зацікавлених осіб в отриманні економічного та інших видів ефектів є досить високим (приблизно 6-8 балів у десятибальній шкалі). Особливо це стосується потреби в отриманні соціального ефекту, що обумовлено недостатнім рівнем соціального розвитку досліджуваних регіонів України. При цьому, не дивлячись на те, що згідно з результатами опитування засоби, за допомогою яких формування та розвиток агропромислових кластерів можуть забезпечити отримання певних ефектів, є у наявності, існуючі на теперішній час організаційне, інфраструктурне, методологічне та нормативно-правове забезпечення процесів формування та розвитку кластерів є незадовільними (рівень більшості відповідних чинників оцінено у діапазоні від 3 до 4 балів у десятибальній шкалі). Отже, існують значні резерви покращення організаційного, інфраструктурного, методологічного та нормативно-правового забезпечення процесів формування та розвитку агропромислових кластерів.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Існує чотири групи чинників, які впливають на процеси формування та розвитку агропромислових кластерів, а саме: наявність потреби зацікавлених осіб в отриманні величини певного ефекту; наявність засобів, за допомогою яких формування та розвиток кластерів можуть забезпечити отримання певних ефектів; організаційне та інфраструктурне забезпечення процесів формування та розвитку кластерів; методологічне та нормативно-правове забезпечення процесів формування та розвитку кластерів.

Окрім перелічених вище чотирьох груп факторів, які справляють вплив на формування та розвиток агропромислових кластерних систем, існує також і п'ята група таких факторів, а саме — економіко-географічні чинники. Специфікою цієї п'ятої групи чинників впливу на процеси утворення й розвитку агропромислових кластерів є те, що, на відміну від перших чотирьох груп таких чинників, вплив економіко-географічних факторів є не прямим, а опосередкованим.

Виділення чинників, які безпосередньо впливають на процеси формування та розвитку агропромислових кластерів, є попереднім етапом процесу оцінювання таких чинників. Зазначене оцінювання можливо виконати на засадах оброблення результатів експертного опитування. При цьому стосовно першої групи чинників, які безпосередньо впливають на процеси формування та розвитку агропромислових кластерів, тобто наявності потреби зацікавлених осіб в отриманні певного ефекту, то експертами повинні виступати відповідні підприємства, фінансові установи, місцеві органи влади тощо. Стосовно інших трьох груп чинників, то експертами, що оцінюватимуть їх рівень, повинні виступати фахівці у сфері утворення та розвитку відповідних кластерних структур.

Результати виконаного емпіричного аналізу показали, зокрема, що засоби, за допомогою яких формування та розвиток агропромислових кластерів у західному регіоні України можуть забезпечити отримання економічного та інших ефектів, є у наявності. Водночас, існуючі на теперішній час організаційне, інфраструктурне, методологічне та нормативно-правове забезпечення процесів формування та розвитку кластерів є незадовільними.

Подальші дослідження повинні передбачати, зокрема, побудову формалізованих моделей оцінювання впливу чинників на процеси утворення та розвитку агропромислових кластерів.

Література:

1. Войнаренко М. П. Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів. 2008. Економіст. № 10. С. 27—30.
2. Добре́ва Н. Ф. Основні напрями розвитку транскордонних кластерів в Україні. Ефективність державного управління. 2013. Вип. 34. С. 246—253.
3. Осокольський В. В. Кластеризація — вагомий фактор підвищення конкурентоспро-

можності економіки України. Економіка України. 2014. № 11. С. 3—12.

4. Богінська Л. О. Кластерний підхід до підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва Сумської області. Вісник Сумського національного аграрного університету. 2009. № 1. С. 248—252.

5. Венгерська Н. С., Мельникова Д. В. Класифікація як фактор розвитку агропромислового комплексу України. Вісник Запорізького національного університету. 2014. № 3 (23). С. 95—102.

6. Кірова Л. Л. Дослідження досвіду формування і розвитку транскордонних агропромислових кластерів у ЄС та можливостей його застосування в країнах з ринковою економікою, що розвивається. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2014. № 4. С. 13—16.

7. Kormyshkin Yu. A., Polivoda K. I., Tudos O. S. World experience of agricultural clusters formation and their development in Ukraine. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка. 2018. Вип. 15. С. 83—89.

8. Маслак О. М., Гужвенко С. М. Створення регіональних органічних сільськогосподарських кластерів в Україні [Електронний ресурс]. Інфраструктура ринку. 2017. Вип. 6. Режим доступу: <http://www.market-infr.od.ua/uk/6-2017>.

9. Самофатова В. А. Формування зернового кластеру як передумова сталого розвитку агропродовольчої сфери Південного регіону. Регіональна економіка 2017. № 1. С. 30—37.

10. Самофатова В. А., Карп А. О. Роль агропродовольчих кластерів у підвищенні міжнародної конкурентоспроможності причорноморського регіону. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 33. С. 154—158.

11. Emelyanov O., Petrushka, T., Lesyk L., Hryshko, V. The Impact of the Technological Development Level of Ukrainian Enterprises on the Competitiveness of Their Products. International Journal of Business, Humanities and Technology. 2014. № 4. P. 129—135.

12. Emelyanov A., Kurylo O., Vysotskij A. Structuring expenses of industrial enterprises in the evaluation process of its production and sales potential. Ekontechmod. An international quarterly journal. 2013. № 4. P. 11—17.

References:

1. Voinarenko, M. P. (2008), "Clusters as poles of growth of competitiveness of regions", *Ekonomist*, vol. 10, pp. 27—30.

2. Dobrieva, N. F. (2013), "The main directions of development of cross-border clusters in

Ukraine", *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*, vol. 34, pp. 246—253.

3. Osokolskyi, V. V. (2014), "Clustering is an important factor in increasing the competitiveness of Ukraine's economy", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 11, pp. 3—12.

4. Bohinska, L. O. (2009), "Cluster approach to improving the efficiency of agricultural production in Sumy region", *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu*, vol. 1, pp. 248—252.

5. Venherska, N. S. and Melnykova, D. V. (2014), "Clustering as a factor in the development of the agro-industrial complex of Ukraine", *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, vol. 3 (23), pp. 95—102.

6. Kirova, L. L. (2014), "Research of experience of formation and development of cross-border agro-industrial clusters in the EU and possibilities of its application in the countries with market economy developing", *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, vol. 4, pp. 13—16.

7. Kormyshkin, Yu. A., Polivoda, K. I. and Tudos, O. S. (2018), "World experience of agricultural clusters formation and their development in Ukraine", *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu*, Seria: Ekonomika, vol. 15, pp. 83—89.

8. Maslak, O. M. and Huzhvenko, S. M. (2017), "Creation of regional organic agricultural clusters in Ukraine", *Infrastruktura rynku*, [Online], vol. 6, available at: <http://www.market-infr.od.ua/uk/6-2017> (Accessed 05 Dec 2023).

9. Samofatova, V. A. (2017), "Formation of a grain cluster as a prerequisite for sustainable development of the agri-food sector of the Southern region", *Rehionalna ekonomika*, vol. 1, pp. 30—37.

10. Samofatova, V. A. and Karp, A. O. (2018), "The role of agri-food clusters in increasing the international competitiveness of the Black Sea region", *Prychornomorski ekonomichni studii*, vol. 33, pp. 154—158.

11. Emelyanov, O., Petrushka, T., Lesyk, L. and Hryshko, V. (2014), "The Impact of the Technological Development Level of Ukrainian Enterprises on the Competitiveness of Their Products", *International journal of business, humanities and technology*, vol. 4, pp. 129—135.

12. Emelyanov, A., Kurylo, O. and Vysotskij, A. (2013), "Structuring expenses of industrial enterprises in the evaluation process of its production and sales potential", *Ekontechmod. An international quarterly journal*, vol. 4, pp. 11—17. *Стаття надійшла до редакції 10.12.2023 р.*